

ȘTEFAN CEL MARE ÎN EUROPA: PREVESTITOR AL „DACIEI” ȘI APĂRĂTOR AL „REPUBLICII CREȘTINE”

Academician **Ioan-Aurel POP**, membru de onoare al AȘM
Președintele Academiei Române

În 1475, adică în urmă cu 550 de ani, Ștefan cel Mare devenea vestit în întreaga Europă în urma marii victorii de la Vaslui, prin care dovedise că oștile cuceritorului Constantinopolului pot fi biruite. Era un semn foarte bun pentru Creștinătate, care spera în oprirea șuvoiului otoman cu ajutorul forțelor reunite ale monarhilor din Apusul și din Răsăritul continentului. Nu ar fi lipsit de interes să vedem ce timpuri erau acelea când se petreceau asemenea fapte.

Ștefan al III-lea, supranumit „cel Mare”, face parte dintr-o adevărată galerie de luptători din „prima linie” pentru apărarea „Republicii Creștine”, în „secolul de aur” al rezistenței antiotomane. Aceștia au fost Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Drăgulea (supranumit „Dracula” și „Țepeș”), Matia Corvin, ca să nu-i menționez decât pe cei din spațiul vechii Dacii. În primăvara anului 1457, Vlad Țepeș i-a oferit sprijin tânărului Ștefan, cu care se cunoscuse de copil, spre a ajunge domn al Moldovei. Cu aceasta, marele efort antiotoman trecea, după Transilvania și Țara Românească, asupra Moldovei.

Ștefan a fost cel mai important domn român din Evul Mediu, a stat în fruntea țării aproape o jumătate de secol și a dat nume și conținut unei epoci, ca și regina Elisabeta I în istoria Angliei sau ca și Cazimir al IV-lea în istoria Poloniei. Poporul l-a numit „mare și sfânt” încă din timpul vieții, l-a slăvit ca pe un erou și l-a imaginat mereu, peste veacuri, cu crucea într-o mână și cu sabia în alta. După fiecare izbândă contra „păgânilor” (dar și contra altor inamici), indiferent de rezultat – spune tradiția –, ridica câte o biserică, ca să aducă preaplecata mulțumire Domnului. Astfel, a înălțat zeci de biserici și mănăstiri, fiind unul din cei mai mari ctitori din istoria României. Astăzi, el este trecut în calendar, între sfinți, după cum au fost proclamați în alte calendare mulți suverani importanți din întreaga Europă.

Ștefan s-a impus cu greutate la tron, fiindcă avea dușmani chiar între membrii familiei sale, dornici de putere, așa cum avea inamici și între boieri, temători de domni puternici. Cu stăruință, el a învins toate împotrivirile, a „tăiat” (a condamnat la moarte) o parte dintre boieri și și-a întărit domnia. A mărit domeniul

(bunurile, moșiile, curțile) domnesc, a întărit sfatul țării cu boieri credincioși, a dezvoltat orașele și a pregătit bine armata. A asigurat funcționarea și înflorirea economiei și, mai ales, a negoțului (îndeosebi cu orașele din Transilvania și Polonia) și i-a răsplătit pe cei credincioși cu slujbe și moșii.

Domnul s-a bazat mult pe boierimea mică și mijlocie, pe orașeni și pe țărani liberi (numiți răzeși). A întărit cu mare folos cetățile de apărare dinspre munți, dar mai ales pe cele de pe Valea Nistrului, apărând astfel Moldova de incursiunile dușmanilor tătari.

Nici în exterior nu era înconjurat de prieteni. Ungaria și Polonia se întreceau să-și impună suzeranitatea, în chip apăsător, asupra Moldovei, iar Imperiul Otoman dorea să-și subordoneze și el această țară. Domnul a folosit cu dibăcie rivalitatea ungaro-polonă pentru a asigura independența țării sale. Inițial, s-a recunoscut, conform tradiției, vasal al regelui polon și, în paralel, s-a luptat pe cale armată cu Ungaria, a cărei oaste a învins-o, cu greu, la Baia, în decembrie 1467. Unii boieri moldoveni au trădat atunci, dar, cu toate acestea, regele Matia a plecat de pe câmpul de bătaie pe targă, cu „răni de moarte” (*vulnera lethalia*).

Nu mult după aceasta, în ciuda unor ani de relații încordate, suveranul Ungariei a înțeles că este mai bine să aibă un aliat în Ștefan cel Mare, iar relațiile dintre cele două țări s-au îmbunătățit. Între Ungaria și Moldova s-au încheiat tratate de alianță, în formă medievală, ca între doi principii creștini, unul mai puternic (suzeran) și altul mai slab (vasal). Dar domnul Moldovei nu a rămas mereu „slab” și nici nu a acționat în postură de supus. Prestigiul lui Ștefan cel Mare și influența sa în Transilvania creșteau pe zi ce trecea. În primăvara lui 1479, sașii brașoveni îl considerau pe Ștefan menit să le fie lor apărător sub autoritatea Sfintei Coroane a Ungariei. Cam tot pe-atunci, regele Matia și domnul de la Suceava se îngrijeau să fie ridicate mitropolie și catedrală mitropolitană românească lângă Cluj (la Feleacu), sub oblăduirea Mitropoliei Moldovei. Calitatea de ctitor a domnului moldovean se vede și din trimiterea, prin vistiernicul Isac, a ferecăturii de argint a unui Tetraevangheliar destinat Mitropoliei de Feleacu. Iar regele Matia avea să dăruiască, spre finalul

domniei sale, voievodului român două cetăți (Ciceul și Cetatea de Baltă), cu domenii întinse și cu zeci de sate românești, în Transilvania. Spre finalul secolului al XV-lea, Polonia a devenit amenințătoare, voind să impună pe tronul Moldovei un prinț polon. Dar oastea polonă invadatoare a fost învinsă de moldoveni în 1497, la Codrîi Cosminului (nu departe de Cernăuți, în nordul Bucovinei, azi în Ucraina), iar după aceasta, și între Polonia și Moldova s-a încheiat un tratat de alianță, acesta cu suprimarea totală a vechilor relații de suzeranitate-vasalitate.

Mai dificile și complicate au fost raporturile cu Poarta, cu Imperiul Otoman. Cu un an înainte de venirea lui Ștefan la tron, domnul de atunci al Moldovei, Petru Aron, acceptase plata simbolică a unei sume de bani către sultan, ca o răscumpărare a păcii (ceea ce însemna neamestecul turcesc în treburile țării în schimbul plății). Ștefan a plătit un timp tributul, care-i asigura liniștea, dar s-a pregătit de luptă, fiindcă nu se putea lăsa la voia „păgânilor”, el socotind țara sa drept o „poartă a Creștinătății” (în sens de stavilă sau zid în fața apăsării otomane). Domnul a încheiat alianțe, a făcut planuri, a încercat să atragă de partea sa și Valahia dinspre sud sau, cum o numea el, „cealaltă țară românească”. Pentru domnul moldovean, prima țară românească era chiar Moldova, adică țara sa. S-a luptat și s-a dușmănit cu mulți dintre domnii de la sud de Carpați, contemporani ai săi și vorbitori de aceeași limbă (chiar și cu Vlad Țepeș), atunci când interesele sale și ale Moldovei o cereau și când acești domni se dădeau prea ușor de partea sultanului. Pentru acești principii din Evul Mediu conta mai întâi credința, dinastia, persoana lor și țara, încât etnia și chiar rudenii de sânge erau de mai mică importanță. Or, scopul principal al lui Ștefan, pentru cea mai mare parte a domniei sale, a fost eliminarea amenințării otomane. Când totul era pregătit, domnul a refuzat plata tributului, după care sultanul a trimis contra Moldovei o armată de 120 000 de oameni (din care făcea parte și oastea Țării Românești). Ștefan, cu vreo 40 000 de oameni, plus câteva mii de ardeleni și de polonezi, a reușit să obțină marea victorie de la Vaslui (Podul Înalt), la 10 ianuarie 1475. După bătălie, domnul român a trimis o scrisoare circulară către toți monarhii creștini din Europa, prin care el aducea la cunoștință biruința („am luat sabia în mână și, cu ajutorul Domnului Dumnezeu, al nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor Creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut pe sub ascuțișul sabiei noastre”) și le arăta marea primejdie care se prefigura pentru Moldova și pentru Europa, dacă nu veneau cu ajutoare. Împăratul turcilor va veni curând, cu toată puterea sa – spune domnul – „să supună țara noastră, care este poarta Creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până

acum”, iar „dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva! – atunci toată Creștinătatea va fi în mare primejdie”. Ajutorul cerut nu a venit însă și, în vara lui 1476, Ștefan a înfruntat singur o oaste uriașă, condusă de însuși cuceritorul Constantinopolului. În înfruntarea directă care a avut loc (la Războieni sau Valea Albă), oastea Moldovei a fost învinsă, dar otomanii nu au putut trage folos de pe urma victoriei, datorită tacticii de pustiire aplicate de moldoveni. Oastea inamică a fost urmărită și obligată să se retragă peste Dunăre, fără să-l poată înlocui pe domn și fără să poată supune țara.

În ciuda acestor presiuni otomane continue și a sacrificiilor imense făcute de Moldova, Ștefan cel Mare nu a încetat să spere într-o mare alianță creștină, absolut necesară salvării țării sale și, prin ea, a întregii civilizații europene. A adresat adesea, pe calea diplomației, chemări la rezistență comună și conjugată, fără să primească, din păcate, prea multe răspunsuri concrete și eficiente.

Până la urmă, dezamăgit și fără sprijin, Ștefan s-a văzut în situația să facă pace cu turcii, să le cedeze (în 1484) cele două importante cetăți de la Dunăre și Mare (Chilia și Cetatea Albă) și să plătească anual un tribut. Simțind presiunea crescută dinspre otomani, domnul și-a asigurat alianțele creștine europene. Îndată după moartea lui Matia Corvin (aprilie 1490), Maximilian, „regele romanilor”, a cerut Transilvaniei să-l accepte drept guvernator în numele său pe Ștefan, voievodul Moldovei, fidelul regelui romano-german. Era vorba despre o adevărată „proclamație transilvăneană” a lui Maximilian, dată la Graz, în 11 august 1490: „Venerabililor, măriților, aleșilor, nobililor și onorabililor și chibzuiților prelați, baroni și nobili și comiți ai târgurilor și satelor și dregătorilor și cărmuitorilor acestora de oriunde, în Transilvania orânduiți, iubiților fideli ai noștri și ai Regatului nostru al Ungariei, mila regească și tot binele. [...] Vă punem în vedere și poruncim tuturor ca pe acest Ștefan Voievod, venit în numele nostru, să-l ascultați și să vă supuneți lui și să aveți, pentru nevoile voastre, adăpostul vostru la el”.

La 1490, Ștefan cel Mare trebuia să intervină în Transilvania, în conivență cu Habsburgii, dar domnul a condiționat intervenția de înțelegerea Habsburgilor cu Ioan Corvin, fiul lui Matia, împărțind demnitatea regală a Ungariei. Domnul i-a și scris tatălui lui Maximilian, împăratul Frederic al III-lea, să-l „aleagă” rege al Ungariei pe acest Ioan. Relațiile lui Ștefan cu Ioan Corvin s-au deteriorat ulterior.

Până la urmă s-a întâmplat cum prevăzuse Ștefan al Moldovei: Ungaria a fost împărțită legal, dar nu între Habsburgi și Hunedorești/Huniazii, ci între Habsburgi și Jagielloni. Ștefan s-a adaptat situației și și-a conser-

vat domeniile primite de la Matia în Transilvania. Poziția lui a fost sprijinită de impunerea lui Bartolomeu Drágffy, cuscrul lui său și urmașul Drăgoșeștilor, drept co-voievod (de la 1493) și apoi singur voievod (de la 1494) al Transilvaniei. În consecință, Viena și Veneția l-au considerat și prezentat oficial pe Ștefan drept „contele Transilvaniei”.

Nu peste mult timp, ca dovadă a marelui său renume și a puterii sale, prin 1496–1497, domnul Moldovei era invitat să intre într-o alianță secretă cu „regele romanilor”, Maximilian de Habsburg, în vederea răsturnării de la putere a Jagiellonilor și mai ales a lui Vladislav, regele Ungariei și Boemiei. Moldova se afla „sub tutela și protecția specială” a regelui romanilor. În februarie 1498, prin solul Gutierre Gómez de Fuensalida (c. 1450 – c. 1535), „regele romanilor”, Maximilian de Habsburg, le-a transmis „regilor catolici”, Ferdinand și Isabella, planul său de reformă a continentului. Proiectul pornea de la realitatea – în viziunea sa – că jumătate din Ungaria era cu românul, era ținută de român (de Ștefan al III-lea cel Mare al Moldovei) – *una parte del Reyno de Ungria es con el Valaco* – iar jumătate era cu Maximilian, îl chema pe acesta ca stăpân al ei (Maximilian fiind, de altminteri, în mod legal, din anul 1492, co-rege al Ungariei). Mesaje similare au fost trimise aliților milanezi ai „regelui romanilor”.

Înainte de 1 martie 1496, republica venețiană a introdus oficial în registrele senatului ei Dacia alături de Ungaria și Polonia, așa cum Ungaria și Valahia fuseseră unite de aceeași republică între martie 1475 și martie 1481. Ungaria și Polonia împărțiseră până atunci – începând cu primăvara anului 1489 – Răsăritul Europei în registrele care, la rândul lor, împărțeau lumea.

Maximilian și Veneția l-au împăcat apoi pe Ștefan, „căpitanul Veneției” de la 1492, cu Ioan Corvin, nobil și cetățean venețian de la 1497. Acesta urma să primească, în calitate de rege al ei, Croația, unită personal cu Ungaria de aproape patru secole. Croația a fost adăugată formulei mai vechi de trei (*Hungaria, Polonia et Dacia*) pentru Răsăritul Europei. Ea devenea astfel: Ungaria, Polonia, Dacia și Croația. Practic, totul se împărțea între patru familii: familia lui Maximilian prelua Ungaria, familia lui Matia – prin Ioan – lua Croația, familiei lui Ștefan cel Mare îi revenea Dacia, iar Jagiellonii se mulțumeau cu Polonia (și, când se putea, cu Boemia și Lituania).

Formula avea acordul tacit al Imperiului Otoman. În vara lui 1497, sub privirile binevoitoare ale ambasadurilor Romei și Veneției, în prezența solilor Moldovei, sultanul Baiazid al II-lea și regele Maximilian s-au aliat în mod oficial. Formula avea și acceptul Rusiei. În aprilie 1498, Dimitri, nepotul lui Ivan al III-lea, a devenit succesorul său. Dimitri era fiul Elenei Voloșanca (adică

Elena Româncă), fiica lui Ștefan cel Mare și văduva lui Ivan Ivanovici, primul născut al lui Ivan. Veneția a păstrat formula *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia* până după bătălia de la Mohács (1526).

Ștefan cel Mare a făcut și alte alianțe politice, unele bazate pe căsătorii avantajoase, în lumea catolică și ortodoxă, nădăjduind pentru o clipă – cum s-a văzut – și în sprijinul Rusiei. Era respectat din Roma și Veneția până departe, în hanatul lui Uzun Hasan, adică peste tot unde se țeseau planuri contra turcilor.

La 1489, Ștefan cel Mare avea să fie și el numit „rege al Daciei” (*re de Dacia*), într-un înscris milanez, iar Veneția, care știa, în 1492, că voievodul se intitula „rege al Moldovei”, investea bani în el. Pe același principe român, Marino Sanudo îl caracteriza, la 1502, ca fiind „dacul” (*el dacho*).

Titlul de „rege”, dat domnilor Țării Românești și Moldovei, poate să surprindă și el la prima vedere. De regulă, domnii (voievozii) români sunt chemați în documentele latine duci, principii sau chiar *vaivoda*. Dar, în anumite cercuri occidentale, se știa că ei sunt sau se consideră pe sine principii suverani și că nu erau cuceriti de otomani, chiar dacă, de la un timp, acceptaseră să fie tributari sultanului. Și astfel, denumirea de „rege” venea uneori de la sine. Pe de altă parte, perioada de la finele Evului Mediu nu excelează prin precizia termenilor, mai ales că titlurile date în lumea romano-bizantină nu aveau echivalente precise în lumea latină occidentală și viceversa. Ștefan cel Mare este numit la un moment dat, exact ca Matia Corvin, „regisor al românilor” (*Valachorum regulus*), tocmai în aceeași perioadă evocată mai sus, anume după jumătatea secolului al XV-lea. Când Vlad Țepeș era numit „regele Daciei” (1475–1476), Ștefan cel Mare, îndată după răsunătoarea lui victorie de Vaslui, era considerat „ducele Ștefan voievod”, care venea la Roma (în 1475) spre a fi încoronat drept „regele Bosniei” de către papa Sixt al IV-lea. Evident, este vorba de o confuzie, dar, dincolo de asta, nimeni nu se mira atunci între apuseni că Ștefan, victorios contra otomanilor, ar fi urmat să fie încoronat rege. Un voievod din Răsărit – regiune a cărei geografie era aproximativă în Occident – putea foarte bine să fie rege la Roma (în atmosfera de după unirea de la Florența).

În vremea luptelor dintre domnii Țării Românești și Ștefan cel Mare, acest din urmă „rege” era o prezență constantă și autoritară în voievodatul dintre Dunăre și Carpați, numit de autorul menționat „Dacia Mare”. De aceea, principele de la Suceava avea să fie socotit mai apoi de cronicile Țării Românești drept domn al ei vreme de 17 ani (adică exact de la prima sa intervenție majoră în Țara Românească în toamna anului 1473 și până la moartea lui Matia în primăvara lui

1490). Domnii transalpini de atunci, Radu al III-lea cel Frumos, Basarab al III-lea Laiotă și Basarab al IV-lea Țepeluș, au intrat în acei ani '70 ai secolului al XV-lea în conflict și cu Matia Corvin al Ungariei, aliatul cruciat, de la 1473, al lui Ștefan al Moldovei. De fapt, în acea epocă, numele de Dacia se extindea și asupra țării românești de la sud de Carpați. Un autor numit Martin Segono, dintr-o margine a Peninsulei Balcanice, consemna o seamă de întâmplări din iarna anului anii 1476–1477, petrecute în sud-estul Europei: „După aceste lucruri, Mahomed, auzind de moartea regelui Daciei, trecu îndată Dunărea cu armata, ca să pună în loc, în fruntea acelei națiuni, pe unul din familia Basarabilor și ca să răzbune jignirea primită de la ei un pic mai înainte. Dar, liniștind Dacia Mare și pregătindu-se să meargă spre cea (Dacia) Mică, fu chemat de cei din Semendria (Smederevo), care se temeau de venirea regelui Ungariei. „Regele Daciei Mari”, care murise la 1476 era, din câte se pare, Vlad Țepeș, la finele celei de-a treia domnii. Iar Ștefan cel Mare se afla în fruntea „Daciei Mici”. La 1489-1490, când Matia Corvin se lupta să-i asigure fiului său Ioan succesiunea, Ștefan cel Mare avea pregătiți pentru viitor doi fii, unul (Alexandru, ginerele voievodului Transilvaniei) pentru moștenirea Moldovei (Daciei Mici), iar celălalt (Bogdan-Vlad, a cărui mamă era fiica lui Radu cel Frumos) pentru tronul Țării Românești (Daciei Mari).

Astfel, titlul de „crai” (rege) și cel de „restaurator al Daciei” (*restitutor Daciae*), conferite lui Mihai Viteazul pe la 1600 au antecedente nu doar în planurile principilor din familia Báthory – cum s-a crezut și s-a afirmat multă vreme – ci cu mult înainte, într-o perioadă în care Dacia daneză (fictivă) era părăsită în chip firesc în favoarea Daciei dunărene. În momentul căderii Bizanțului (29 mai 1453), viitorul papă Pius al II-lea a socotit că sosise timpul ca Dacia „să se întoarcă” la locul ei firesc din Răsărit. Cu patru secole înaintea lui Nicolae Bălcescu, și totodată mult mai limpede, viitorul Pius al II-lea, Enea Silvio Piccolomini, pe atunci episcop de Siena, i-a scris papei Nicolae al V-lea (în 19 iunie și în 12 iulie 1453), că numele de Dacia nu ar mai trebui întrebuințat pentru Regatul Danemarcei, ci pentru Dacia romană de la Dunăre, care avea Transilvania drept coroană: „[...] Ungaria care se întinde dincolo de Dunăre era mai înainte parte a Sciției și are două feluri de popoare, pe gepizi, care au fost vecini cu germanii și pe daci, dar nu aceia care se cheamă daci acum, al căror rege stăpânește la Oceanul Germanic, între Suedia și Saxonia, o țară foarte mare dar mlăști-noasă, căci pe aceștia este mai bine să-i numim dani, fiindcă cei care au ținut aceste locuri, pe care acum le ocupă transilvănenii, vecine cu tătarii, încinse de munți în formă de coroană[...]”.

Ștefan cel Mare a întruchipat unitatea românească medievală în viziune renașcentistă. Cu domeniile sale transilvane numărând circa 100 de sate, târguri și orașe, cu titlul de „conte al Transilvaniei”, cu acea calitate de a fi avut sub oblăduire jumătatea de răsărit a Regatului Ungariei, cu autoritatea de a face și desface regi și domni (recunoscută lui de însuși „regele romanilor”), cu dominarea pe care a exercitat-o timp de 17 ani asupra Țării Românești, domnul de la Suceava a ilustrat în mod concret conducerea Daciei. Ștefan cel Mare a intrat în conștiința politică a contemporanilor interni și externi și a posterității ca un mare suveran al Moldovei, dar și ca (posibil) conducător al Transilvaniei și al Țării Românești. Or, toate aceste locuri „de ispititor belșug și de trecere a oștilor” sunt numite tot mai des, în mediile umaniste din secolele al XV-lea și al XVI-lea, Dacia, în amintirea gloriei romanilor de odinioară, cu întruchiparea dorinței oamenilor Renașterii de a reînvia acea lume care stătea la bazele Europei în calitatea acesteia de „Republică Creștină”.

La moartea sa, în 1504, domnul a lăsat urmașilor o țară puternică și respectată, care și-a păstrat propria organizare și a fost o stavilă în calea înaintării otomane. Un papă de la Roma l-a numit și pe el, ca și pe Iancu de Hunedoara, „atlet al lui Hristos”, adică cel mai mare luptător în numele crucii pentru apărarea Creștinătății. Iată că și un prinț ortodox putea primi un asemenea nume de mare onoare de la papă, faptul petrecându-se nu la mult timp după ce o mare adunare bisericească – anume conciliul sau sinodul de la Florența – hotărâse în 1439 reunirea celor două biserici (catolică și ortodoxă). S-a crezut vreme de câteva decenii, de către unii, că cele două biserici dezbinat puteau fi din nou împreună, dar nu a fost să fie așa. Iancu de Hunedoara, Matia Corvin și Ștefan cel Mare au trăit într-o asemenea epocă de mai mare încredere între creștini. Se știa și se repeta tot mai des că Țara Românească, Transilvania și Moldova, pe care Ștefan cel Mare le-a protejat ca și cum ar fi fost suveranul tuturor, alcătuiseră în vechime Dacia.

Domnul Moldovei nu s-a sfiit, atunci când interesele o cereau, să se alieze cu puteri catolice, spre a spori puterea și posibilitatea de izbândă a sa și a creștinilor în general. La câțiva ani după moarte, regele Poloniei îl numea *Stephanus ille magnus*, adică „Ștefan acela Mare”, pe acela care făcuse politică europeană și care intrase apoi, cu acest nume, în istorie și în nemurire.

*Prelegere publică
susținută la Academia de Științe a Moldovei,
18 septembrie 2025*